

Dr ILIJAS BOŠNJOVIĆ, Sarajevo

INDIVIDUALIZAM I EKONOMSKA TEORIJA

Odnos individue prema društvu stari je problem, nastao još kada se čovjek počeo udruživati u pojedine skupine. Iz ovog odnosa razvila su se dva pogleda na svijet. Jedan je individualistički, i on stavlja pojedinca na prvo mjesto u opštem vrednovanju, a društvo posmatra kao izvedenu kategoriju. Drugi pogled na svijet, univerzalizam, ima suprotno stanovište. On uzima društvo kao apsolut, kao autentično biće sa svojom svrhom i smislom, prema kojem je ličnost drugorazrednog značaja, potisnuta u pozadinu i sa manjom specifičnom težinom u sistemu vrijednosti. Ovo su ekstremni odnosi, dati u čistom obliku. Između njih postoje mnoge varijante u kojima se miješaju ovi pogledi na različite načine, ali uglavnom uz dominaciju jednog od njih i uz izvjesno nijansiranje ekonomskih, društvenih, političkih, filozofskih i etičkih nazora.

Za razvoj ekonomske teorije dva pomenuta pogleda na svijet imaju odlučujući značaj. Individualizam je u tome začetnik i sve je do danas ostao sa jakim uticajem na razvoj ekonomske misli. Drugo opredeljenje, univerzalizam, sa svojim brojnim varijetetima, suprotstavljajući se tendencijama individualizma, doprinijelo je proširenju teorijskih vidika i, uz djelovanje činilaca koji su se u praksi pojavili, dovelo do modifikacije individualističkih stanovišta u ekonomiji. S obzirom na ulogu koju je građanski individualizam odigrao u nastanku i razvoju ekonomske teorije, i koju još i danas ima, njega je vrijedno podrobnije izučiti.

NASTANAK GRAĐANSKOG INDIVIDUALIZMA

Građanski individualizam koji je postavio i razvio ekonomsku teoriju pripremljen je nizom događaja u duhovnom i materijalnom životu čovječanstva. Među prvim od tih događaja jesu humanizam i renesansa, koji su se javili u XV i XVI vijeku. Odbacujući srednjo-

vjekovni način mišljenja i teološko shvatanje svijeta i života, naslanjajući se na kulturu antike, ovi pokreti su se okrenuli čovjeku i ovozemaljskom životu i u tome našli svoju inspiraciju. Oni su stvorili klimu koja je omogućila pojavu prvih vjesnika savremene nauke i tehnike. Vrata novom individualizmu bila su otvorena.

U istom pravcu djelovala je i reformacija sa svojim dosta naglašenim racionalizmom i odbacivanjem katoličkog univerzalizma. Ona je omogućila da se čovjek, mjesto bezuslovnom pokoravanju božanskom autoritetu, služi u religioznim pitanjima sopstvenim razumom. Radikalnije krilo reformacije, kalvinizam, svojim etičkim nazorima o radu, zalaganju i marljivosti pripremlilo je u znatnoj mjeri građanski individualizam.

Razvoj nauke u XVI i XVII vijeku takođe predstavlja značajan događaj koji je omogućio razvoj građanskog individualizma. Kopernik, Kepler, Galilej i Njutn svojim teorijama revolucionisali su pojmove u oblasti astronomije i fizike. Pored ovoga, ostvareni su pronalasci i u drugim naukama — mehanici, biologiji, medicini, hemiji. Sve je to uticalo da se izmijeni srednjovjekovna predstava o svijetu. Čovjekovo samopouzdanje je dobilo čvrste potpore i njegov optimizam je porastao.

Građanski individualizam našao je oslonac i u filozofiji koja se javlja od sredine XVI do sredine XVII vijeka. U tom pogledu naročito je značajna empiristička filozofija Bekona, Loka i Hjuma. Ona ističe da je iskustvo osnova našeg saznanja, a indukcija metod naučnog zaključivanja. Na građanski individualizam poseban je uticaj imala Lokova politička filozofija, koja zastupa suverenitet i brani pravo revolucije. Bitna odlika ovog učenja je da pojačava ulogu čovjeka u životu i društvu. Slično je i sa Dekartovom filozofijom, koja, nadahnuta novim naučnim otkrićima, metodološki ispituje naše saznanje i lično mišljenje uzima kao pouzdan argument egzistencije (mislim — dakle, postojim). Najzad, u okviru ovoga treba pomenuti i političku filozofiju koja je inspirisala francusku revoluciju i njenu deklaraciju o pravima čovjeka i građanina. Ova filozofija je izvršila veliki uticaj na rušenje apsolutističke monarhije i stvaranje države sa ograničenom vlašću i proširenim pravima individue.¹

Filozofija koja je napred izložena podstakla je prosvjetiteljstvo kao vrlo širok duhovni pokret čiji je cilj bio razvoj svjetovne kulture umjesto srednjovjekovne i teološke. Težište nove kulture bio je slobodan čovjek sa svojim razumom. Sve stare vrijednosti trebalo je da polože račun pred tim slobodnim čovjekom i njegovim umom. Razum i pravda bili su dva osnovna pojma koji su poistovjećivani. Sve što je razumno i prirodno je, kao i sve što je prirodno razumno je, važilo je u doba prosvjetiteljstva prije nego što je Hegel ovo izrekao. Na ovim pojmovima je rađana na nov

¹ Izvori za ovaj dio rada: Bertrand Rasel: »Istorija zapadne filosofije«, Bgd. 1962; Historisches Wörterbuch der Philosophie«, Darmstadt, 1971; Dekart: »Rasprava o metodi«, Bgd. 1923.

način i sa novim elementima stara sofistička ideja prirodnog zakona. Prosvjetiteljstvo je učilo da je prirodno pravo urođeno čovjeku, da mu je od prirode dato i da je u saglasnosti sa razumom. Kao takvo ono je nepromjenljivo i vječito, nasuprot pozitivnom pravu koje je ljudska i društvena tvorevina. Osnovna sadržina prirodnog prava jeste sloboda ličnosti, svojina i njeno neometano korišćenje u skladu sa slobodom i interesima drugih. Prema ovom shvatanju, čovjek kao jedinka sa svojim prirodnim pravima ima prednost u odnosu na državu, pa je i njegovo dobro vrednije od dobra zajednice.²

Paralelno sa ovim promjenama u oblasti svijesti mijenjao se i način proizvodnje. U poznom feudalizmu javljaju se počeci kapitalističke društvene formacije. Mijenjaju se proizvodne snage i način proizvodnje. U skladu sa tim nastaju i novi društveni odnosi koji predpostavljaju privatnu svojinu, oslobođenog čovjeka od feudalnih veza i sistem robno-novčane razmjene. Ovakav ekonomski razvoj podsticao je građanski individualizam, ali je u svojoj daljoj evoluciji i sam taj razvoj bio pod njegovim uticajem.

Građanski individualizam izražava se sa nekoliko osnovnih obilježja. Među njima su posebno značajni stavovi koji proizlaze iz prirodnog prava. Ljudi se rađaju slobodni i kao takvi ostaju u svakoj stvari. Oni su ravnopravni i imaju ravnopravan pristup svim zanimanjima. Prirodna i neotuđiva prava čovjeka jesu sloboda, svojina, sigurnost i pravo na suprotstavljanje ugnjetavanju. Čovjek je najveća vrijednost. Njegov interes i sloboda imaju prioritetan značaj u odnosu na državu i vlast. Da bi se obezbijedio ovaj princip i ostvario opšti napredak, društvo i privreda treba da se razvijaju spontano, tj. bez intervencije organizovanih snaga. Funkcija države se svodi na najmanju mjeru — uglavnom na stvaranje uslova da se izložena načela sprovedu u život.

Svojim političkim, filozofskim i etičkim principima građanski individualizam je dao značajan doprinos oslobođenju čovjeka i razvoju njegove ličnosti. On je uklonio mnoge barijere na tom putu. Oborio je autoritet crkvene i svjetovne vlasti zasnovane na privilegiji. Skinuo je veo sa mnogih zabluda koje su držale pojedinca u potčinjenom položaju i sprečavale ga da ostvari sopstveni napredak. Osloboodio je ogromnu ljudsku energiju koja je pokrenula prosperitet neslučenih razmjera i izuzetno podigla čovjekovu moć. Otvorio je puteve razvoja intelektualnih, emocionalnih i uopšte svih duhovnih područja čovjeka. To je povećavalo šanse da se pojedinac, na osnovu svojih osobenih sposobnosti, afirmiše kao ličnost u procesu stvaralačke djelatnosti.

O građanskom individualizmu ne može se dati potpuna ocjena samo na osnovu njegovog neospornog doprinosa oslobođenju čovjeka, podizanju čovjekove moći i izgrađivanju ličnosti. Za takvu ocjenu treba uzeti u obzir i druge osobenosti ovog individualizma. Među njima na prvo mjesto dolazi jednostranost kojom on rješava

² Izvor isti kao u fusnoti 1.

jedan od temeljnih problema čovjekovog života, a to je odnos individua-društvo. Prema ovom shvatanju, drugi element pomenutog odnosa je derivat prvog. Društvo se formira i homogenizira na osnovu individualnih interesa. Pri tome je spontanost osnovna stvaralačka sila. Krajnji izdanak građanskog individualizma jeste anarhizam, sa svojom apsurdnom koncepcijom da je pojedinac slobodan samo izvan društva. Odbacujući srednjovjekovnu jednostranost u pogledu odnosa individua — društvo, ovo gledište je otišlo u drugu krajnost i beskompromisnim individualizmom razbijalo teološko-feudalni univerzalizam. Ovako orijentisan, građanski individualizam je zanemario suštinu čovjeka kao dijalektičko jedinstvo individualnog i društvenog, na osnovu kojeg se može shvatiti i rješavati problem iz naprijed navedenog odnosa.

Jednostranost građanskog individualizma izazvala je određene političke i socijalne posljedice. Ovaj individualizam je stekao izrazito klasni karakter. Građanska klasa je od njega stvorila ideologiju za uspostavljanje i učvršćenje svoje vlasti. To je onemogućilo homogenizaciju društva, pa je ono ostalo oštro podijeljeno na klase. U uslovima političke i ekonomske organizacije građanskog društva prednosti od individualizma idu u prilog samo jednom manjem broju ljudi, dok je većini to uskraćeno. Radnička klasa, lišena vlasništva, predstavlja masu u koju se utapa svaki individualitet. Sve ovo, dakle, treba uzeti u obzir kada se ocjenjuju uloga i istorijski značaj građanskog individualizma.

UTICAJ GRAĐANSKOG INDIVIDUALIZMA NA EKONOMSKU TEORIJU

Građanski individualizam je bio veliki zanos svog vremena. I suviše je imao draži da bi se moglo odoljeti. Uz to prodoran i agresivan, svuda je u potiskivao stara shvatanja i osvajao nova područja. Prodro je i u ekonomiju. Ova oblast, do tada teorijski još nedefinisana, potpuno mu se predala. On je u njoj suvereno vladao i formirao je ekonomsku teoriju shodno svojim načelima. Adamu Smitu je dopao istorijski zadatak da postane glavni neimar te građevine. Ovaj veliki kreator je postavio zgradu ekonomske teorije na temeljima i u duhu građanskog individualizma.

Put do toga, međutim, nije bio tako jednostavan, i trajao je bližu tri stoljeća. Događaji su se odvijali postupno, u skladu sa promjenama u načinu proizvodnje. Merkantilizam je prva ekonomska teorija u smislu građanskog individualizma. Marks je ovaj sistem označio kao »prvo teorijsko raspravljanje modernog načina proizvodnje«.³ Mada je građanski individualizam bio u punoj ekspanziji i snažno se nametao kao jedini racionalan pogled na svijet, može da izgleda da on nije potpuno vladao merkantilizmom, jer je ovaj djelimično stajao na suprotnom stanovištu. Naime, ova ekonomska teo-

³ Karl Marks: »Kapital«, Beograd, str. 1177.

rija je polazila od privatne svojine, ali je pretpostavljala državnu intervenciju u privredi kao osnovni princip. Postoji mišljenje da je merkantilizam u stvari ekonomska politika usmjerena na učvršćivanje i razvijanje nacionalnih država u XVI i XVII vijeku.⁴ Međutim, izgleda realnije da njega treba smatrati kao odraz interesa ondašnjeg kapitalizma koji je bio u usponu, ali još nedovoljno snažan da bi mogao sam da savlada prepreke feudalnog sistema. Slabi kapitalizam tražio je jaku državu da ga zaštiti.

Ovo gledište je dosta rašireno, mada se izražava i na drugi način. Na primjer, kaže se da je apsolutizam nastojao da nedovoljno jaku trgovinsko-industrijsku buržoaziju zadovolji stvaranjem povoljnih uslova za spoljnu trgovinu.⁵ Navedena objašnjenja mogu se uzeti kao dovoljan argumenat za tezu da je i merkantilizam individualistički orijentisan, mada se to na prvi pogled ne može zaključiti. Realno gledano, teorija merkantilizma je u stvari angažovala moć centralističke države tog perioda na strani ranog kapitalizma.

Sa jačanjem industrijskog kapitalizma ekonomska teorija se okreće od prometa na proizvodnju. Na tom prijelazu javlja se Vilijam Peti kao krupan međaš na putu do Adama Smita. Ovog pisca Marks neobično cijeni i ističe ga kao osnivača moderne političke ekonomije.⁶ Peti je nekim svojim pogledima, prije svega onim koji se odnose na spoljnu trgovinu i novac, donekle vezan za ideje merkantilizma. Na isto upućuje i njegov pozitivan stav prema Hobsovoj političkoj filozofiji koja predstavlja teorijsku osnovu apsolutističke države. No, u glavnim ekonomskim pitanjima Peti je okrenut problemima koji proizlaze iz razvoja industrijskog kapitalizma. Raspravlja o vrijednosti robe, vrijednosti rada, o višku vrijednosti, o renti kao višku vrijednosti u poljoprivredi i sl.

Građanski individualizam u prodoru utiče i na Petija. On zbog toga izražava vjeru i prirodni poredak. Govoreći o kamatama ističe da je uzaludno suprotstavljanje građanskih pozitivnih zakona prirodnim zakonima.⁷ Sliču misao zastupa i u svojoj raspravi o novcu iznoseći stav da je zabrana izvoza plemenitih metala protivna prirodnim zakonima i zbog toga neostvariva.⁸ Sve ovo govori da je Peti neosporno veliki prethodnik Smita i Rikarda.

Po ekonomskim idejama Boagijber neposredno prethodi fiziokratima. On odbacuje merkantilističko učenje o novcu kao izvoru bogatstva i smatra da se ono ostvaruje na osnovu zemlje i rada. Polazi od toga da bogatstvo sačinjavaju ne samo osnovne životne potre-

⁴ E. F. Hecksher: »Merkantilism«, sv. I, str. 18—20.

⁵ Dr Branislav Šoškić: »Ekonomske doktrine«, Beograd, 1975, str. 33.

⁶ Karl Marks: »Teorija viška vrijednosti«, sv. I, Beograd, 1953, str. 17.

⁷ William Petty: »Rasprava o porezima i kontribucijama«, u knjizi »Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća«, Zagreb, 1952, str. 223.

⁸ Ista knjiga, dio »Nešto o novcu«, str. 270.

be nego i sve drugo što zadovoljava naša čula.⁹ Ovo stanovište izražava poodmaklu društvenu podjelu rada u industrijskom kapitalizmu.

Osnovne ideje građanskog individualizma koje će se nešto kasnije naći u učenjima fiziokrata i Smita, Boagijber već izlaže u svom radu. Posredstvom individualnih interesa ljudi umnožavaju bogatstvo i time istovremeno stvaraju, iako na to ne misle, opšte dobro, od kojeg, ma koliko im to smetalo, moraju očekivati svoju individualnu korist.¹⁰ Ovim je jasno naglašeno individualističko stanovište o ulozi pojedinca u ekonomskom životu i značenju pojma društva u tome.

Vjera u prirodni poredak je kod Boagijbera neprikosnovena. Sama priroda omogućuje da se među ljudima, koji, u skladu sa svojim interesima, stvaraju bogatstvo, uspostavi poštovanje sloge i pravde, za koje bi inače bila potrebna policija. Svaka spoljna vlast, ako se umiješa u ovaj poredak, pokvari sve, ma koliko bila dobronamjerna.¹¹ Takmičenje i slobodna konkurencija sredstva su za bogaćenje i oni su učinili da se vještine usavrše i izobilje poraste. Sloboda i takmičenje sprečavaju egoizam pojedinca da razori društveni sklad. Među ljudima kao da postoji samo goli interes, jer čovjeku je do čovjeka stalo samo toliko koliko mu je potreban.¹² Građanski individualizam je kod Boagijbera dostigao vrlo reljefan izraz.

Fiziokrati su neposredni prethodnici Adama Smita. Oni su u svojoj ekonomskoj teoriji do tada u najvećoj mjeri razradili ideje građanskog individualizma, mada su se javili u još industrijski nedovoljno razvijenoj Francuskoj. Ta okolnost je učinila da predmet njihovog izučavanja postane poljoprivreda. Odbacujući merkantilističku teoriju tvrdili su da je zemlja jedini izvor bogatstva i da se u poljoprivredi stvara višak proizvoda. Njihov doprinos razvoju ekonomske teorije Marks je posebno uvažavao. Naročito zbog toga što su prenijeli istraživanje o porijeklu viška vrijednosti iz oblasti prometa u oblast proizvodnje, čime su položili temelje za analizu kapitalizma.¹³

Na bazi građanskog individualizma fiziokrati su izgradili ekonomsku teoriju koja odgovara razvijenom industrijskom kapitalizmu, ali oni su je zastupali u društvu čija je feudalna struktura još živjela. To je bio razlog da se o njima stvore različita mišljenja. Njihove pristalice nalazile su se kako među feudalcima, tako i među kapitalistima. Postoji i shvatanje da je fiziokratski sistem, u stvari, racionalizacija izvjesnih političkih ciljeva.¹⁴ Sve ovo komplikuje

⁹ Pierre le Pesant de Boisguillebert: »Rasprava o prirodi bogatstva, novca i poreza«, »Ekonomisti«, Zagreb, 1952, str. 290.

¹⁰ Isto, str. 297.

¹¹ Isto, str. 297.

¹² Isto, str. 298.

¹³ Karl Marks: »Teorije o višku vrijednosti«, sv. I, Beograd, 1953, str. 48.

¹⁴ Norman Ware: »The Physiocrats: A Study in Economic Rationalisation«, »American Economic Review«, sv. XXI, str. 607.

i jedan poseban momenat, a to je što su praktične istorijske posljedice učenja ovih ekonomista umnogome bile drukčije od njihovih stvarnih namjera.

Za nas je od interesa da se na fiziokratima posebno zadržimo radi upoznavanja daljeg razvoja i učvršćenja građanskog individualizma u ekonomskoj teoriji. Naročito značaj u tom pogledu ima Kene i njegov spis o prirodnom pravu.¹⁵ Prema shvatanju fiziokrata, i društvo, kao i fizički svijet, regulirano je određenim zakonom. Taj zakon je prirodni poredak koji treba samo upoznati prosvijećenim razumom da bi se mogao usvojiti kao unutrašnja potreba, bez ikakve prisile. Nasuprot ovome, pozitivnim zakonima koje donose ljudi potrebna je sankcija.

Svaki pojedinac na osnovu prirodnog poretka naći će najkorisniji put za sebe u svojoj aktivnosti, i to će postići slobodno i spontano, bez ma kakve spoljne prinude. Suština je ovog učenja svojina i njeno neometano korišćenje, pravo na rad i slobodu u izboru i odlučivanju u oblasti ličnih interesa, u skladu sa slobodom drugih da to isto čine. Ako svako postupa na ovaj način, uspostavlja se opšta harmonija i lični interesi se izmiruju sa opštim. I zbog toga treba stvari prepustiti slobodnoj igri, jer će se tako ostvariti najpotpuniji rezultati i u ekonomiji i društvu uopšte.

Politički nazori fiziokrata kao da se suprotstavljaju ovom učenju o slobodi. Oni su za jedinstvenu i čvrstu vrhovnu vlast koja se izdiže iznad pojedinaca i koja je sposobna da se suprotstavi svim nepravednim poduhvatima individualnih interesa.¹⁶ Da li su i u kojoj mjeri ova dva stava protivurječna? O tome se mišljenja razilaze. Šarl Žid je našao logično objašnjenje za ovu nepodudarnost. Po njemu, apsolutistička država u učenju fiziokrata nije ništa drugo do apsolutizam poretka. Tom imperativu svako razuman mora da se pokori, jer se radi o istini koja se sama nameće. To što se apsolutizam prirodnog poretka personifikuje u ličnosti monarha nema odlučujućeg značaja, jer je suveren samo namjesnik tih prirodnih zakona.¹⁷ Ako se ovo objašnjenje prihvati, fiziokratima se ne može prigovarati da su u bitnim pitanjima svoje teorije protivurječni.

Tirgo je unaprijedio fiziokratsko učenje i više ga prilagodio epohi industrijskog kapitalizma. On već raspravlja o kapitalističkom načinu proizvodnje u poljoprivredi i njegovim posljedicama na klasnu podjelu i probleme najamnine i profita.¹⁸ Ovaj pisac je

¹⁵ Francois Quesnay: »Prirodno pravo« u »Ekonomisti«, Zagreb, 1952, str. 325—338.

¹⁶ Francois Quesnay: »Opća načela ekonomske vlade u nekom agrarnom kraljevstvu i primjedbe na ta načela«, »Ekonomisti«, Zagreb, 1952, str. 361.

¹⁷ Šarl Žid i Šarl Rist: »Istorija ekonomskih doktrina«, Beograd, 1921, str. 39 i 40.

¹⁸ A. R. I. Turgot: »Razmatranje o opstanku i raspodjeli bogatstva«, »Ekonomisti«, Zagreb, 1952, str. 401 i dalje.

djelovao i u politici u smislu svojih ideja. On je imao značajan doprinos na uklanjanju feudalnih barijera koje su sprečavale industrijski način proizvodnje.

Do sada su ukratko izložena osnovna ekonomska učenja koja su postepeno uvlačila građanski individualizam u ekonomsku teoriju i tako pripremila pojavu sistema Adama Smita. Glavno djelo ovog rodonačelnika pojavilo se neposredno pred industrijsku revoluciju u vrijeme snažnih socijalnih, ekonomskih i političkih promjena ili njihovih nagovještaja. To je period uspona građanskog društva u kojem je ono sa velikim optimizmom ostvarivalo svoju historijsku šansu. Sve je to našlo mjesta u sintezi Adama Smita, koja je tako postala odraz onoga što se u tom prevratničkom vremenu mislilo, vjerovalo, željelo i tražilo.

Sa Smitom građanski individualizam je potpuno osvojio ekonomsku nauku i u njoj se najreljefnije ispoljio. Polazeći od tog shvatanja pisac »Bogatstva naroda« razvio je teoriju sistema zasnovanu na određenim elementima ljudske prirode. U okviru toga je na svoj način riješio i onaj složeni problem koji proizlazi iz odnosa individua — društvo. Osnova Smitova sistema jeste prirodni poredak sa zakonima koji uređuju društveni i ekonomski život. Regulisan tim zakonima, sistem dobija autonoman pogon za svoje pokretanje, održavanje i razvoj. Sve se to odvija spontano na bazi unutrašnjih sila koje su, prema Smitovu učenju, dovoljno snažne da stalno potiskuju privredu naprijed, remeteći i uspostavljajući ravnotežu. Takvom sistemu, rezonuje tvorac »Bogatstva naroda«, nije potrebna pomoć sa strane, niti neki drugi oblik intervencije spoljašnjih snaga. Sve treba da ide samo od sebe, a po svojoj unutrašnjoj nužnosti.

Osnovni stožer Smitova sistema jeste čovjek sa svojom ogoljelim prirodom koja je određena izvjesnim brojem nagona. Među njima naročito su značajni egoizam i simpatija, nagon za radom i slobodom i nagon za razmjenom i trgovinom. Rukovodeći se ovim nagonima čovjek je sposoban da shvati sopstveni interes i da njime opredijeli svoje ponašanje u nastojanju da pribavi neko dobro ili doživi neko zadovoljstvo. Taj lični interes je najbolji regulator ekonomskih odnosa. Smit to objašnjava onim poznatim mjestom iz svoje knjige: »Mi ne očekujemo ručak od dobrohotnosti mesara, pivara ili pekara, već od njihova čuvanja vlastita interesa. Mi se ne obraćamo njihovoj čovječnosti, već njihovoj sebičnosti, i ne govorimo im nikada o svojim potrebama već o njihovim probicima. Samo prosjak može htjeti da zavisi ponajviše od dobrohodnosti svojih sugrađana.«¹⁹ Prema Smitovom mišljenju, ovo predstavlja pravi način da čovjek angažuje svoje sposobnosti za ostvarivanje ekonomskih ciljeva.

¹⁹ Adam Smith: »Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda«, sv. I, Zagreb, 1952. str. 17.

Konkurencija je ona snaga koja sprečava nepovoljne posljedice slobodnog ispoljavanja egoističnih motiva u privrednom životu. Ona u Smitovu sistemu ima odlučujuću ulogu i bez nje ne može da se zamisli funkcionisanje individualističkog poretka. Konkurencija je moguća jedino u uslovima »prirodne slobode« koja se uspostavlja sama od sebe ako se spriječi monopol, odnosno »uklone svi sistemi unapređivanja ili ograničavanja«. U tim okolnostima »svakom čovjeku je ostavljeno da potpuno slobodno slijedi svoj vlastiti interes na svoj vlastiti način i da svojom radinošću i svojim kapitalom konkurira s radinošću i kapitalom svakog drugog čovjeka ili reda ljudi dok god ne povređuje zakone pravednosti.«²⁰ Državna ili neka druga društvena intervencija u privredne poslove ljudi predstavlja čin protiv prirodnog toka stvari, ometa ostvarivanje interesa pojedinaca i sprečava normalno djelovanje konkurencije kao regulatora sistema.

Mada ponijet individualizmom, Smit ima vrlo razvijen osjećaj za društvo. On svoju analizu i počinje ističući društvene aspekte rada, snabdijevanja i potrošnje.²¹ U »Bogatstvu naroda« na više mjesta govori o društvu i njegovom značaju za pojedinca. Raspravljajući o podjeli rada, ističe da su u civilizovanom društvu čovjeku potrebne saradnja i pomoć velikog broja ljudi.²² Smit stalno naglašava društveni karakter privrede. Trampom, trgovanjem i mijenjanjem, ljudi svoje proizvode na neki način unose u zajedničku imovinu da bi onda mogli da kupe od drugih ono što žele.²³ Podjela rada je fenomen razvijenog društva. Ona iz njega proizlazi, ali ga i konstituše. Pošto »svaki čovjek živi od zamjenjivanja i postaje na neki način trgovac, to i društvo samo postaje u stvari trgovačko društvo.«²⁴ Ističući da je za društvo korisno sve ono što je korisno za pojedinca, Smit želi da svoj sistem predstavi kao usklađenu strukturu.

Društvene aspekte ekonomije Smit izlaže i na drugim mjestima. Interes je vlasnika da svoj kapital ulaže u radinost koje donose najveće vrijednosti zbog čega »svaki pojedinac nužno ide za tim da godišnji dohodak društva poveća koliko god može«. On to postiže i ako mu nije namjera da se brine za opšti interes. Motiv koji ga vodi u svemu tome jeste dobitak i da bi ga ostvario, on teži da vrijednost proizvodnje svoje radinosti što više poveća. „Njega u tom, kao i u mnogim drugim slučajevima, vodi jedna nevidljiva ruka, da promiče cilj, koji uopće nije namjeravao postići. Nije uvijek lošije za društvo, što nije bila namjera pojedinca da promiče cilj društva. Kad on slijedi svoj vlastiti interes, on često promiče interes društva djelotvornije nego kad stvarno nastoji da ga promiče.«²⁵

²⁰ Isto, sv. II, str. 187.

²¹ Isto, sv. I, str. 3.

²² Isto, sv. I, str. 17.

²³ Isto, sv. I, str. 19.

²⁴ Isto, sv. I, str. 23.

²⁵ Isto, sv. I, str. 407.

Neometana i potpuna konkurencija koja omogućuje ekvivalentnu razmjenu i sprječava da neko stekne monopolski položaj, na jednoj strani, i usklađenost individualnih i opštih interesa, na drugoj, čine da se uspostavi socijalna harmonija. Prema Smitu, takvo društvo je integrisano i u njemu kao da nema proturječnosti. U svemu tome lični interes je presudan. »Nikad nisam vidio da su mnogo dobra učinili oni koji su se pretvarali da trguju zbog javnog dobra.«²⁶ Efekat je, dakle, najveći kada se angažuju sebični motivi.

Smit je živio u prelaznom periodu u kojem se kapitalizam jasno naslućuje, ali još ne ispoljava svoje osnovne karakteristike. Tvorac »Bogatstva naroda« čvrsto stoji na poziciji građanskog individualizma i vjeruje u ekonomske principe koji proizlaze iz toga. Njemu polazi lako za rukom da bitne elemente svoje teorije impresivno interpretira. On izvodi na scenu pekare, mesare, pivare, obučare, krojače i kroz te individualne slučajeve iz svijeta sitne robne proizvodnje priča o ljudskoj prirodi i glavnim pokretačkim snagama u ekonomskom životu. To mu je puno olakšalo ono što je želio da kaže. Međutim, pred Smitovim očima se javljaju i nešto razvijeniji oblici kapitalizma ili ih on, pak, naslućuje. Te pojave su morale da dođu u sukob sa njegovim osnovnim uvjerenjem i da donekle pomute sliku koju je nosio u sebi o harmoniji novog ekonomskog poretka. Kao posljedica toga u njegovoj teoriji se primjećuje izvjesno kolebanje.

Teškoće koje je Adam Smit imao u pogledu usaglašavanja svojih osnovnih uvjerenja sa realnim događajima iz života mogu se zapaziti na više mjesta u »Bogatstvu naroda«. On nije dosljedan u zastupanju teorije radne vrijednosti. Jačanje akumuliranog kapitala i njegova funkcija u proizvodnji koju vrši kao osamostaljena snaga navela ga je kasnije da vrijednost posmatra kao funkciju troškova. »Nadnica, profit i renta tri su prvobitna izvora svakog dohotka i svake prometne vrijednosti. Svaki drugi dohodak konačno se izvodi iz jednog od njih.«²⁷ Smit ovim ne samo što zasniva elementarni oblik teorije troškova, nego i nagovještava klasnu podjelu društva sa njenim antagonizmom, što je nešto sasvim drugo od njegove početne ideje o društvu novog poretka kao harmoničnoj cjelini.

U Smita se nailazi i na druge elemente koji nisu u saglasnosti sa njegovom autentičnom vizijom organizacije ekonomskog života i društva. Učenje o neproduktivnom radu jedan je od tih elemenata. Ta vrsta rada postoji iako je sistem cjelishodno uređen i funkcioniše na bazi sopstvenih snaga koje su, prema Smitovom uvjerenju, dovoljne da eliminišu apsurd. Pisac »Bogatstva naroda« na jednom mjestu raspravlja o odnosu parcijalnih interesa zemljoposjednika, radnika i kapitalista prema opštem interesu. On tom prilikom nalazi da su interesi prve dvije klase u saglasnosti sa interesom cje-

²⁶ Isto, sv. I, str. 407.

²⁷ Isto, sv. I, str. 50.

line, a treće da nisu. »Ipak, interes trgovaca u svakoj posebnoj grani trgovine ili manufakture uvijek je u izvjesnom pogledu različit, pa čak i suprotan interesu javnosti.«²⁸ Očigledno, ovo se teško miri sa opštom idejom Smitovom o podudaranju pojedinačnih i društvenih interesa u poretku za koji on pravi teorijske temelje.

Interesantna su u ovom smislu i razmatranja o vlasništvu, vlasti i državi. Vlasništvo pribavlja ličnu moć i uspostavlja vlast i potčinjavanje među ljudima.²⁹ Osvrćući se na funkciju države, Adam Smit, kao da anticipira Marksa, piše: »Građanska vlada, ukoliko je osnovana za zaštitu vlasništva, zapravo je osnovana za obranu bogatih protiv siromaha ili onih koji imaju neko vlasništvo protiv onih koji nemaju uopće ništa.«³⁰ Poredak koji se stvarao još na početku je nagovještavao potrebu za državnom intervencijom u sferi socijalnih odnosa.

Djelo Adama Smita ispunjeno je shvatanjima koja proizlaze iz građanskog individualizma. Pisac »Bogatstva naroda« postavio je pojedinca kao osnovno težište u svom sistemu, dok mu se društvo nalazi u sjenci. To je bio i suviše jednostran pristup da bi teorija koja je nastala mogla da ima trajan karakter. Novi društveni odnosi razvijali su se sa svojim proturječnostima i sve je to ostavilo traga na misao Adama Smita. Ekonomska teorija građanskog individualizma stvorena je sa primjesom tog uticaja, tako da od svog početka nosi klicu jednog drugog pogleda na svijet.

DESTRUKCIJA GRAĐANSKOG INDIVIDUALIZMA U EKONOMSKOJ TEORIJI

Mogu se izdvojiti tri markantne figure u razvoju ekonomske teorije za čija imena je vezano destruiranje građanskog individualizma u toj oblasti. To su Rikardo, Marks i Kejnz. Oni se međusobno razlikuju po svojim ciljevima i metodama analize, ali je svaki od njih na svoj način nepovoljno djelovao na individualistički koncept građanske ekonomije. To je djelovanje išlo od potresa različite snage do direktnog rušenja. Njihove teorije su iznikle iz odgovarajućih perioda razvoja kapitalizma od kojih je svaki imao svoje obilježje i svoje socijalne i ekonomske proturječnosti.

Rikardo je živio i stvarao u drukčijim okolnostima od onih u kojima se Smit pojavio. Industrijska revolucija je promijenila ekonomsku strukturu i učvrstila kapitalizam. Mjesto manufakturne tehnike stvorena je krupna mašinska industrija. Pojedinačne proizvođače — pekare, mesare, pivare iz Smitova vremena zamjenjuju društvene grupe i klase, a male radionice velika preduzeća. Proizvodnja dobija nova obilježja i njen društveni karakter postaje vid-

²⁸ Isto, sv. I, str. 236.

²⁹ Isto, sv. II, str. 211.

³⁰ Isto, sv. II, str. 212.

ljiviji. Formula kojom se Smit služi u rješavanju složenog odnosa individua — društvo, u ovom vremenu velikih promjena nailazi na teškoće. Tehnički napredak je zahtijevao ogromne žrtve, koje je podnosila radnička klasa. To je izazvalo antagonizam u društvu. Neravnopravnost, potčinjenost i klasne suprotnosti postale su osnovne karakteristike tog perioda. Smitova društvena harmonija koja se stvara na bazi pojedinačnih interesa gubi svoju osnovu, jer je individualni proizvođač nestao — postao je proleter i utopio se u svoju klasu.

U ovakvim prilikama pitanje raspodjele društvenog proizvoda logično se nametnulo. Rikardo je bio onaj koji je to i izrazio. Njegova teorija vrijednosti i raspodjele postavljaju temelj dubljeg prodiranja u prirodu kapitalističkog društva. Na tome Marks i uspostavlja vezu sa Rikardom.³¹ U svom glavnom radu najviše je prostora posvetio istraživanju vrijednosti.³² Rikardo utvrđuje vrijednost radnim vremenom i time omogućuje da se dođe do realnog kriterija za analizu strukture i unutrašnje povezanosti građanskog sistema. U vezi sa tim stoji i raspodjela koju on smatra prioritarnim predmetom političke ekonomije. Društveni proizvod se dijeli na tri klase: zemljoposjednike, kapitaliste i radnike. Najamnina i profit su obrnuto proporcionalni, ukoliko raste prvi dio dohotka, drugi opada, i obrnuto.³³ Ovim je antagonizam radnika i kapitalista jasno naglašen. Iz teorije rente proizlazi da su interesi zemljoposjednika suprotni interesima industrijalaca i radnika, ali, isto tako, i interesima društva u cjelini. Rikardo na ovaj način pokazuje da u uslovima klasnog razdora nije moguće uspostaviti integritet i harmoniju šire zajednice.

Po svojoj osnovnoj orijentaciji Rikardo ostaje na poziciji građanskog individualizma i čvrsto vjeruje u industrijski kapitalizam. Međutim, on je svojom teorijom ozbiljno potresao temelje tog individualizma. Analiza ga je dovela do fenomena eksploatacije, ali se tu zaustavio i ostavio Marksa da nastavi dalje. Obratio je više pažnje na društvene aspekte i time razvio podlogu za jedno novo gledište u ekonomskoj teoriji.

Od Rikardova vremena industrijska revolucija još intenzivnije mijenja ekonomski i društveni život. Svi oni procesi koji su ranije započeti, dobili su još drastičnije forme. Kapitalizam je ne samo razorio stari društveni poredak nego je osvojio i primjenjivao mašinsku tehniku do tada neslućenih proizvodnih moći. Takav razvoj zahtijevao je veliku akumulaciju i neprekidne žrtve koje su ugrožavale životne uslove radnika. Istovremeno vrši se koncentracija kapitala i proletarizacija radnih masa. Klasno diferenciranje i sukob interesa još se više ispoljavaju.

³¹ Karl Marks: »Teorije o višku vrijednosti«, sv. II, str. 15.

³² David Rikardo: »Načela političke ekonomije«, Zagreb, 1953, str. 7—30.

³³ Isto, str. 17.

Industrijski kapitalizam prihvatio je kao svoju ideologiju građanski individualizam iz Smitova vremena. Svojina nad sredstvima za proizvodnju kao osnovna komponenta te ideologije, takođe je zadržana. Ovi momenti i ono što je tehnički napredak donio sa sobom učinili su da se javi jedna specifičnost kapitalizma. Pravo svojine nije se mijenjalo, a sredstva za proizvodnju razvila su se od zanatskih sprava, kojima je vlasnik rukovao, do savremenih tehničkih kapaciteta izuzetne produktivnosti, čija je proizvodna upotreba direktno društveno uslovljena. U toku tog vremena pojavila se velika tehnika kao fenomen čisto društvenog karaktera i povezala sa starom individualističkom institucijom svojine. Kapitalistički vlasnici su time stekli neviđenu snagu uticanja na ekonomski i politički život u skladu sa svojim interesima. Šanse koje pruža građanski individualizam može da iskoristi samo mali broj posjednika sredstava za proizvodnju.

To je bio istorijski milje u kojem se pojavio Marks. Ekonomsko, sociološko i filozofsko Marksovo učenje predstavlja naučno razrađenu osnovu koja snažno razara ideologiju građanskog individualizma. Njegova ekonomska analiza je usmjerena na otkrivanje unutrašnje strukture, stvarnih odnosa i veza kapitalističkog sistema. Postupajući tako, Marks iznalazi zakone po kojima se taj sistem razvija i istorijski uslovljava. Za ovu priliku nije potrebno izlagati pojedinosti dovoljno poznatog učenja o tome. Treba samo konstatovati da Marks preko svoje radne teorije vrijednosti, koju je temeljitije postavio i preciznije formulisao od Rikarda, dolazi do viška vrijednosti i do fenomena eksploatacije radnika u kapitalizmu.³⁴ Značaj teorije o višku vrijednosti od izuzetnog je značaja u Marksovu istraživanju, jer je na osnovu nje omogućena kritika kapitalističkog sistema. Moris Dob smatra da je ovaj značaj analogan značaju Rikardove teorije rente kao podloge za kritiku zemljoposjedničkih interesa.³⁵ Poređenje je ovdje zaista donekle moguće, ali postoje i bitne razlike. Teorija o višku vrijednosti ključni je problem Marksove analize i nije samo vrijedan naučni nalaz na koji se naslanja kritika nego je, u krajnjoj liniji, i revolucionarni poziv na promjenu.

U Marksovoj ekonomskoj analizi klasna podvojenost postaje re-ljefnija, a društvene suprotnosti dobijaju teorijsko objašnjenje. Kapitalistički sistem nije ni homogen ni usklađen kao što je pretpostavljao Smit. Nije ni stalan, jer je u proturječnostima koje će ga razoriti. Smit je htio da nađe i tražio je elemente ravnoteže unutar ekonomskog poretka koji je nastajao, a Marks je u istom tom poretku, samo u njegovom razvijenijem obliku, našao činioce neravnoteže i razdora. U »Bogatstvu naroda« usklađivanje privatne svojine sa inokosnim i manufakturnim sredstvima za proizvodnju vršeno je sa velikim optimizmom. »Kapital« je otkrio da sredstva za proizvodnju, koja su u međuvremenu promijenila svoj tehnički karakter i

³⁴ Karl Marks: »Kapital«, str. 41—75 i 138—152.

³⁵ Moris Dob: »Politička ekonomija i kapitalizam«, Beograd, 1959, str. 83.

ogromno povećavala svoju snagu, ne mogu da se usklade sa starom ustanovom svojine. Takva sredstva se nalaze u privatnoj svojini, a proizvodnja na osnovu njih izrazito je društvena. To je osnovna proturječnost sistema iz koje proizlaze sve ostale. Iz antagonističkog uređenja u sferi proizvodnje nikao je antagonizam između dvije osnovne klase. Kapitalisti i radnici imaju suprotne i nepomirljive interese zbog kojih se međusobno bore. U kapitalističkom sistemu javljaju se unutrašnje snage koje dovode do razrješenja proturječnosti i »eksproprijatori bivaju eksproprijisani.«³⁶

Marks je imao u vidu sistem u kojem se ostvaruju čisti kapitalistički odnosi na bazi spontanog razvoja, bez miješanja države, onako kako to proizlazi iz Smitova učenja. U takvim okolnostima slobodna igra unutrašnjih snaga neometano djeluje i dolazi do nagomilavanja brojnih proturječnosti. Razvoj se onda nužno odvija prema Marksovoj formuli. Kako se moglo dogoditi da Smitov optimizam bude toliko neosnovan? Objašnjenje se može naći u velikom napretku tehnike, ostvarenom između Smita i Marksa, koji je poremetio sve pretpostavke osnivača ekonomske teorije liberalizma.

Mada se Marks u svojoj analizi bavi društvenim aspektima ekonomije i to skoro u apsolutnom smislu, ne znači da on zanemaruje individuu, odnosno da je podređuje totalitetu. Njegova shvatanja o ovome proizlaze iz koncepcije čovjeka koju izlaže u svojim ranim radovima. Čovjek nije samo biološko biće nego i ljudsko biće koje se ostvaruje posredstvom društva. Prema Marksu, između čovjeka i društva stvara se međusoban odnos u kojem društvo utiče na čovjeka, ali i čovjek na društvo. Ovo dijalektičko jedinstvo omogućuje da se prevaziđu ekstremna gledišta iz odnosa individua-društvo, koja se pojavljuju kao individualizam i univerzalizam. U ovom je smislu od značaja i Marksovo izlaganje o alijenaciji čovjeka, kao i učenje o oslobođenju čovjeka i društva u kojem je »slobodan razvitak svakog pojedinca uslov razvitka za sve.«³⁷ Marks, dakle, ne apsolutizira ni individuu ni društvo, već i jedno i drugo stavlja u dijalektički odnos i tako ih usklađuje.

I Kejnz je imao svoje vrijeme koje ga je uslovalo. Glavno djelo »Opštu teoriju« stvarao je u vrijeme velike svjetske ekonomske krize 30-ih godina. To je period masovne nezaposlenosti i opšteg rastrojstva čitavog sistema. Na spontan, tržišni način ništa nije funkcionisalo ili, ono što je funkcionisalo bilo je neadekvatno i u svemu poremećeno. Ništa nije bilo na svom mjestu i sve se dešavalo kao u krivom ogledalu. Ekonomski sistem, zasnovan na građanskom individualizmu, nemoćan da sopstvenim snagama pokreće i usklađuje tokove, doživljavao je agoniju. Kao pomoćna snaga uskočila je država i brojnim ekonomsko-političkim mjerama ubrizgavala krv u organizam koji je davao slabe znake života. Nedovoljna tražnja, kao

³⁶ Karl Marks: »Kapital«, str. 544.

³⁷ K. Marks i F. Engels: »Komunistički manifest«, Beograd, 1945, str. 54.

neposredni uzrok ove krize, izraz je, u stvari, unutrašnje proturječnosti sistema.

Ekonomska analiza koju Kejnz izlaže u »Opštoj teoriji« odražava određenu fazu razvoja kapitalističke privrede. To je period u kojem sistem zapada u sve veće teškoće. Njegovo spontano održavanje i samostalan razvoj nisu više funkcionisali, tako da je čitava privredna organizacija poremećena. Kejnz za predmet izučavanja uzima upravo takvo stanje kapitalističkog sistema, objašnjava ga i nudi svoje rješenje svega toga.

Njegova osnovna konstatacija jeste da sistem u postojećim uslovima ne može da kreira efektivnu tražnju, pa zbog toga ni punu zaposlenost. To je teza suprotna ranijem učenju, koje je tvrdilo da ponuda u slobodnoj konkurenciji automatski stvara odgovarajuću potražnju. Prema Kejnz, taj postulat važi samo u izuzetnom slučaju koji predstavlja punu zaposlenost.³⁸ Opšta pojava je nedovoljna tražnja i nepotpuna zaposlenost.

Kejnz ističe tri osnovna faktora koji mogu u odgovarajućoj kombinaciji da dovedu do punog korišćenja raspoloživih izvora i sredstava. To su sklonost potrošnji, granična efikasnost kapitala i kamatna stopa.³⁹ Oni uslovljavaju obim zaposlenosti i nacionalni dohodak. Svojim načinom funkcionisanja kapitalistički sistem nije u mogućnosti da ove faktore pokreće i usklađuje na cjelishodan način, kako bi djelovali u pravcu najvećih mogućih efekata. Taj nedostatak sistema još se više pojačava time što u razvijenim zemljama učešće akumulacije u dohotku raste, a raskorak između nje i investicija se povećava, tako da i to, pored ostalog, otežava formiranje potrebne efektivne tražnje. Izlaz iz ovoga Kejnz vidi u intervenciji države. Ona bi morala smišljeno da djeluje na tri pomenuta faktora ako se želi obezbjeđenje pune zaposlenosti.

Za Kejnza se može reći da je ortodoksnu teoriju osvježio društvenim aspektima. On je teoretičar mješovite ekonomije, u čijoj se strukturi država javlja kao bitan činilac. Ulogu zajednice Kejnz ograničava na usklađivanje sklonosti potrošnji i podstrek za investiranje, a sve ostalo ostavlja privatnoj inicijativi.⁴⁰ Uvidio je da građanski individualizam iz Smitove vizije ne važi u apsolutnom smislu, pa ga je potisnuo iz jednog bitnog područja i utoliko okrnjio.

Građanski individualizam je podizao ekonomsku teoriju i ulivao joj svoj duh u vremenu od preko dva stoljeća. On je to činio sa ambicijom da potpuno zavlada ovom disciplinom i da joj svoje vrijednosti nametne kao neprikosnovene naučne postulate. Međutim, još na prvim koracima javile su se teškoće i otuda naprsline u Smitovu sistemu. Rikardo, Marks i Kejnz, mada ne misleći i ne stvarajući na isti način, te tanane naprsline učinili su vidljivijim.

³⁸ John Maynard Keynes: »Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca«, Beograd, 1966, str. 57.

³⁹ Isto, str. 276.

⁴⁰ Isto, str. 401.

Gradanski individualizam predstavlja ono jezgro u ekonomskoj teoriji oko kojeg su se vodile najžešće bitke. U stvari, napad na to jezgro i njegova odbrana ispunili su čitav dosadašnji tok ekonomske misli. Rikardov, Marksov i Kejnsov doprinos sastoji se u tome što su snažno pomakli težište od individualističkog ka širem društvenom konceptu u tumačenju, shvatanju i vrednovanju stvari i odnosa. Marksov doprinos posebno se izdvaja. Zahvaljujući njima ekonomska teorija je obogaćena i ona je danas u mogućnosti da znatno kompleksnije i sa više analitičke prodornosti prati, objašnjava i predvodi u akciji koju traži složena situacija izazvana tehničkim napretkom i razvojem društva.

Dr. ILIJAS BOŠNJOVIĆ, Sarajevo

INDIVIDUALISM AND ECONOMIC THEORY

Summary

Subject and Historical Background

Individualism was of great consequence for development of the theory of economics, which accounts for its attractiveness in studying this discipline. Its destiny over history was varying, at one time it was emphasized, and at another it was suppressed.

Genesis of Burgeois individualism

The bourgeois individualism which is responsible for establishment and development of the theory of economics was preceded by a series of events in both mental and material life of mankind. These events are: Renaissance and Reformation, development of science in XVIth and XVIIth centuries, empiric and rational philosophy of XVI—XVIII century, educationalism and the law of nature, and development of production forces. The bourgeois individualism has made a significant contribution to emancipation of man and development of this personality. However, it is also onesided, particularly in solving one of the fundamental problems of human life originating in the relationship between an individual and the society.

Implications of Burgeois individualism for the Theory of Economics

The bourgeois individualism has penetrated into all areas, thus it has also penetrated into economics, establishing its theory (Adam Smith). It took almost three centuries for this theory to emerge. The path to it was not simple and was leading through mercantilism (which was, still, individuali-

stically oriented, although it does not give that impression on the surface), Petty, Boisguillebert and Physiocrats.

Smith's work appeared in the period of ascendancy of the bourgeois society which was seizing its historical chance with much optimism. All that found its reflection in the synthesis of this genius. The bourgeois individualism reached its full economic meaning due to Smith. His theory is based on certain elements of human nature, and it is on this basis that he resolves the issue of the individual — society relationship, the former being the primary, and the latter a derived component. This premiss provides for Smith's conclusions on the harmony between economy and society. Since he lived in a transitional period, he was also influenced by more sophisticated forms of capitalism, thus he developed, however, to a certain degree an inconsistent system.

Destruction of Bourgeois Individualism in the Theory of Economics

Development of the theory of economics features three distinguished figures which account for destruction of the bourgeois individualism in that area. They are Ricardo, Marx and Keynes. They differ among themselves by their objectives and analytic methods, but each of them had his own adverse effect on the individualistic concept of bourgeois economy. Their theories stemmed from their respective periods in the development of capitalism.

Ricardo, Marx and Keynes made the tiny fissures in the Smith's system more visible, although their way of thinking and working was different. Their contribution is in strong shift of the market from individualistic towards a wider social concept, where Marx' role was of special importance. They have enriched the theory of economics, thus it is now capable to follow, explain, and take abreast of actions required by the complex situation created by the technical improvements and social development in a more comprehensive way, and with improved analytic penetration.

Д-р ИЛИЈАС БОШЊОВИЧ, Сараево

ИНДИВИДУАЛИЗМ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

Резюме

Предмет и исторический обзор

Индивидуализм в значительной степени повлиял на развитие экономической теории. Этим и объясняется то внимание, уделившееся его изучению. Историческая судьба индивидуализма разнообразна — то его уважали, то отрицали.

Возникновение буржуазного индивидуализма

Буржуазный индивидуализм, который установил и развил экономическую теорию, подготовлен рядом событий в духовной и материальной жизни человечества. Эти события: возрождение и реформация, развитие науки в XVI и XVII веках, эмпиризм и рационализм в философии в XVI—XVIII веках, просвещение и натуральная юриспруденция и развитие производительных сил. Буржуазный индивидуализм в значительной степени способствовал освобождению человека и развитию его личности. Однако, он односторонно подходит к решению некоторых основных вопросов жизни человека, особенно тех, возникших из отношения индивид — общество.

Плмяние буржуазного индивидуализма на экономическую теорию

Буржуазный индивидуализм захватывал все области, так что проникнул в экономическую науку в которой повлиял на возникновение соответствующей теории (Адам Смит). До возникновения этой теории прошло почти три века. Движение по этому пути не было простым. Оно проходило через меркантилизм (все-таки он был индивидуалистический ориентирован, хотя это с первого взгляда не оказывается так), теории Петти, Буагибера и физиократов.

Работа Смита появилась в период подъема буржуазного общества, осуществляющего с большим оптимизмом свою историческую роль. Все это отобразилось в творческой работе этого выдающегося родоначальника экономической науки.

Буржуазный индивидуализм получил в Смите свое полное экономическое выражение. Теория Смита исходит из определенных элементов человеческой природы и на этой почве решает отношение индивид — общество, считая первое основным, а второе производным элементами. Исходя из этого основного положения Смит делает вывод о согласии экономики и общества. Поскольку сам жил в переходном периоде на его повлияли и высшие формы развития капитализма, так что он все-таки, в определенной степени, создает не непротиворечивую систему.

Опровержение буржуазного индивидуализма в экономической теории

В развитии экономической теории можно выдвинуть три заметных фигур, с именами которых связано опровержение буржуазного индивидуализма в этой области. Это Рикардо, Маркс и Кейнс. Они различаются между собой целью и методом анализа, однако каждый из них, в свою очередь, неблагоприятно повлиял на индивидуалистический концепт буржуазной экономики. Ими созданные теории возникли из соответствующих периодов в развитии капитализма.

Рикардо, Маркс и Кейнс сделали тонкие трещины в системе Смита более видными, хотя они не думали и не создавали единственным образом. Им принадлежащий вклад в экономическую науку состоит в этом, что они сильно передвинули центр тяжести этой науки от индивидуалистической к более широкой, общественной точке зрения, в чем роль Маркса особенно значительна. Благодаря им экономическая теория обогатилась, так что она в теперешнее время имеет возможность в значительной степени более всесторонно и аналитически более пронизательно следить, объяснить и предводительствовать в действии потребовавшейся сложной обстановки, возникшей из научно-технического прогресса и развития общества.

